

M. M. TAĞIYEVA
Bakı Slavyan Universiteti

DOSTOYEVSKI ƏSƏRLƏRİNİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ YENİ TƏRCÜMƏLƏRİ VƏ YENİ NƏŞRLƏRİ HAQQINDA

Annotasiya: Məqalədə Azərbaycan Respublikasının yeni mərhələyə qədəm qoyması ilə əlaqədar olaraq ədəbiyyatşünaslıq elmində baş vermiş mühim irəliləyişlərdən söhbət açılır. Belə ki, müstəqillik dövründə məlum fərman və qərarlarla dünya ədəbiyyatı, həmçinin rus ədəbiyyatı inciləri yenidən latın qrafikasıyla nəşr edilmiş, bugünədək tərcümə edilməmiş əsərlər ilk dəfə Azərbaycan dilinə çevrilmişdir. Bu məcrada dahi Dostoyevskinin yaradıcılığı yeni nəfəslə oxunmağa başlanılmış, daha intensiv şəkildə tədqiqat və tərcümə obyektinə olmuşdur. Burada realist ədibin Azərbaycan dilinə yeni tərcümə və nəşrlərinə yazılmış ön söz və müqəddimələr araşdırılacaq, onların yazıçının yaradıcılığında hansı məziyyətləri açıqladığından danışılacaqdır.

Açar sözlər: Dostoyevski, Azərbaycan dili, tərcümə, yeni nəşrlər

Key words: Dostoyevsky, Azerbaijan language, translate, new publications

Ключевые слова: Достоевский, азербайджанский язык, перевод, новые публикации

Azərbaycanda müstəqillik illərində bir çox sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyatşünaslıqda da əhəmiyyətli dəyişikliklər, irəliləyişlər olmuşdur. Respublika Prezidenti İlham Əliyevin fərman və əmrlərilə çoxdan həllini gözləyən məsələlərə təkan verildi. Dünya ədəbiyyatı klassiklərinin, o cümlədən F.M.Dostoyevskinin əsərlərinin latın qrafikası ilə yenidən nəşri, ədibin bugünədək tərcümə olunmamış əsərlərinin Azərbaycan dilinə çevrilməsi kimi məsələlər aktuallaşdı və əminliklə qeyd etmək yerinə düşərdi ki, öz müsbət həllini də tapdı. Respublikanın aparıcı dostoyevskişünaslarının bu işdə əməyi danılmazdır. Onlardan M.Q.Qocayevin və onun yetirmələrinin həm tədqiqat, həm də tərcümələrini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Aydındır ki, bir məqalə çərçivəsində onların hamısı haqqında danışmaq qeyri-mümkündür. Məqsədimiz yeni nəşrlər haqqında yazılmış müqəddimələrə birlikdə nəzər salmaq, bu məqalələrin realist yazıçının əsərlərinin məğzini açmaqda, oradakı məziyyətləri dərinlən anlamaqda mühüm rol oynadığını göstərməkdir.

M.Q.Qocayevin “Cinayət və onun cəzası” məqaləsi Dostoyevskinin “Cinayət və cəza” romanına yazılmış ön sözüdür. Burada əsərin yaranma tarixi (1866), həmin dövrdə Rusiyanın təhkimçilikdən yeni azad olması haqqında məlumat verilir, bir dövlət kimi onun hansı istiqamətdə inkişaf edəcəyi sualı qoyulur. Səslənən sualın cavabını bədii ədəbiyyatda axtaran M.Qocayev Dostoyevski ilə Çernışevskinin fikirlərini müqayisə edərək qeyd edir ki, hər iki

nöqteyi-nəzər tarixin amansız süzgəcindən keçərək səhv və ya doğru olduğunu təsdiqlədi. Çernışevski xalqın gələcəyini həmin zaman kəsiyi üçün labüd sayılan inqilabda, sosializm quruculuğunda görürdüsə, Dostoyevski "... Rusiyanın gələcək nıcatını ... xalqın, millətin rus pravoslav dininə tapınaraq mənəvi kamilləşmə yolunu seçməsində görürdü" (2, 5). Tarixin gərdişi tədqiqatçının və Dostoyevskinin mövqelərinin doğruluğunu təsdiqlədi.

"Cinayət və cəza"nı ədibin beş irihəcmli romanlarından birincisi kimi təhlil edən məqalə müəllifi 60-cı illərdə yazıcının xarakterlərinə ideya-mənəvi müstəvidə yanaşır və bu nöqteyi-nəzərdən onların mahiyyətini açıqlayır. Bu o deməkdir ki, Dostoyevski qəhrəmanlarının xarakterinin daxilən ikili mahiyyəti qeyd edilir. Bir tərəfdən, dövrün, sosial mühitin insan xarakterlərində yaratdığı xüsusiyyətlər, digər tərəfdən, insan təbiətinin əzəli və dəyişməz mahiyyəti Dostoyevski xarakterlərini səciyyələndirən amillər kimi götürülür. Burada sosial mühitin təsiri qəhrəman şüurunda özünə yer tapan ideya şəklində, insan təbiətinin ümdə xüsusiyyətləri və mahiyyəti isə mənəvi-etik prinsiplər şəklində təzahür edir. Qəhrəman bir növ iki dəyər arasında tərəddüd edir: cəlbədicə və məntiqli görünən ideyayla mənəvi daxili duyğu onun daxilində ziddiyyətli ikiləşmə yaradır. Bu vəziyyətdə seçim etmək onunçün xeyli çətin olur və bu ziddiyyət əsərin konfliktinin əsasıdır. Dostoyevskinin bu tipli qəhrəmanları ideoloq qəhrəmanlar kimi təyin edilmişdir.

Dostoyevski XIX əsrin 60-cı illərinin ikinci yarısından başlayaraq ideoloq-qəhrəmanların canlı obrazını yaradır, onların həm mənəvi, həm ideoloji aspektdən təhlilini verir. Müxtəlif tədqiqatçıların bu əsərləri yeni roman növü kimi dəyərləndirdiklərinə diqqət yetirən M.Qocayev qeyd edir ki, "burada insan daha mürəkkəb, daha ziddiyyətli bir varlıq kimi, ilk növbədə, özü öz müqəddəratını həll etməyə çalışan ruhi varlıq kimi təsvir olunur" (2, 4). İnsanın sirli aləm olduğunu bildirən alim onun heç özünə də bəlli olmayan, qəlbinin dərinliklərində mövcud olan ziddiyyətləri araşdırmaqdan ötəri realist yazıcının öz qəhrəmanlarını böhranlı vəziyyətlərdə sınağa çəkdiyini vurğulayır. Onlardan biri də sözügedən romanın baş qəhrəmanı Raskolnikovdur. Onun varlığına hakim kəsilən ideya isə sələmçi qadını öldürüb, onun pullarına sahib olmaqdan ibarətdir. M.Qocayev əsərin məzmununa əsaslanaraq, Raskolnikovun qoca sələmçini öldürdüyünü, cinayəti törətdikdən sonra isə daxilində mənəvi təlatümün baş qaldırdığını söyləyir. Alim bu qənaətə gəlir ki, cinayət ideyanın təsiri altında, ideyanın tələbi kimi, onu həyata keçirmək məqsədilə törədilmişdir. Raskolnikovun qəlbindəki iztirablar isə qəhrəmanın insani, əzəli mahiyyətinin göstəricisidir. "Ağlın və məntiqin qəbul etdiyi həqiqəti insan qəlbi qəbul etmir" (2, 6), - deyə müəllif yuxarıdakı fikirlərə aydınlıq gətirir. Raskolnikov çaşqınlıqdan yaxa qurtarmaq və öz ideyasını həyata keçirmək üçün Napoleona, Salona istinad edir. Alimin də qeyd etdiyi kimi, onu bir sual düşündürür: "...mənim yerimdə Napoleon olsaydı və ona öz karyerasını başlamaq üçün birçə qarını öldürmək lazım gəlsəydi, neylərdi?" (2, 7). İnsanları adilərə və qeyri-adilərə bölən Raskolnikov Napoleonları qeyri-adi adamlara aid edir, lakin yaxşı bilir ki, o, Napoleon ola bilməz. Ona görə yox ki, gücsüzdür, ona görə ki, humanistdir. Sadəcə bütün varlığına hakim kəsilmiş bu ideya onu bərk narahat edir. Tədqiqatçının fikrincə, bu narahatçılığın səbəblərindən biri də Raskolnikov üçün özünü fəda edən bacısının və anasının acınacaqlı sosial vəziyyətidir. Belə olduğu təqdirdə Raskolnikov çıxış yolunu yenidən ideyanı reallaşdırmaqda görür. Ideya onu heç tərk etmir, qəlbinin bir guşəsində əlverişli şərait gözləyir. Belə ki, "ideya yad qüvvə kimi insan qəlbinə daxil olur və onun ruhi, mənəvi tarazlığını pozur və onu insan ruhuna yad olan əməllərə təhrik edir" (2, 6).

Qarşılaşdığı bir çox hadisələr də Raskolnikovu ideyanı həyata keçirməyə sövq edir. O qəlbinin tələbləri ilə həyatın tələbləri arasında tərəddüd edir. M.Qocayev yazır: "...Ras-

kolnikovun ideyası ictimai mənşəli ideyadır, mənəviyyatı isə insani mənşəlidir” (2, 8). Göründüyü kimi, qəhrəman iki bir-birinə zidd qüvvə arasında mücadilədedir. Dostoyevskinin insanın qətl törətməsinə qarşı olduğunu bildirən alim hesab edir ki, müəllif bu vasitəylə ədaləti bərqərar etməyin, yəni cinayət yolunda haqlını haqsızdan ayırd etməyin mümkünsüzlüyünü göstərmək istəyir. Cinayəti törətdikdən sonra Raskolnikovun qarşısında daha müşkül məsələ baş qaldırır, belə ki, o, ona mənəvi əzab verən, onun ruhi sarsıntılarına səbəb olan cinayəti etiraf etməli, onun hüquqi və mənəvi cəzasını çəkməli idi. Onun insanlıq mahiyyətinin hələ diri olmasından xəbər verən etirafı, Qocayevə görə, cəsarət tələb edirdi. Alim etirafın baş verməsinin səbəbini isə qəhrəmanın qəlbində hələ də Allaha sevgi hissənin olması ilə izah edir.

Əsərin baş qəhrəmanı Raskolnikovdan savayı Sonya Marmeladova surəti romanda vacib yer tutur və Dostoyevski fəlsəfəsinin açılmasına xidmət edir. Sonyanın faciəvi ailə vəziyyətindən, onun çəkdiyi bəlalardan danışan alim bu yeniyetmə qızın ruhi saflığını xüsusi olaraq vurğulayır. Qəlbi insanlara qarşı sonsuz məhəbbətlə dolu olan Sonya, tədqiqatçının qənaətinə əsasən, müəyyən mənada Raskolnikovun əksidir və onun “düz yola qayıtmasında Sonyanın rolu danılmazdır” (2, 9-10). Alim bu fikrə gəlir ki, Dostoyevski Sonyanın timsalında insanlara qarşı həmişə sevgi dolu, humanist təbiətli, hamının halına yanan, dərđini çəkən bir obraz yaratmışdır. Qocayev bu obrazı belə səciyyələndirir: “Sonya elə bir insandır ki, onun üçün özgə dərđi deyilən bir şey yoxdur. Hamının faciəsini o, öz faciəsi kimi qəbul edir və özünü qurban verməyə həmişə hazır olur” (2, 10). Romanın mətnini yetərinə incələyən M.Qocayev Raskolnikovun öz cinayətini boynuna alıb Sibirə getməsinə baxmayaraq, onun qəlbində peşmançılıq, mərhəmət hissənin hələ də yaranmamasını, onun insanlara baxışının əvvəlki qalmasını söyləyir. Yalnız sonralar, Sibirdə, onun dalınca getmiş Sonyanın hər kəsə qarşı məhəbbət dolu münasibətini özü üçün kəşf etdikdən sonra Raskolnikovun həyata, insanlara münasibəti dəyişir, bu isə onun qəlbində, ruhunda cücməyə başlayan humanizm toxumlarının mövcudluğundan xəbər verir. Raskolnikovun cinayətinin və onun cəzasının hüquqi və mənəvi ifadəsini açıb göstərən tədqiqatçı-alim ruhi cəzanın ən ağır cəza olduğunu bildirir.

“Cinayət və cəza” romanı barəsində mülahizələrini yekunlaşdıran məqalə müəllifi insana Dostoyevski ilə eyni müstəvidən yanaşaraq, onun bir tərəfdən cinayət kimi ağır günah işləməyə qadir olduğunu, digər tərəfdən isə mənəvi kamilləşmə yoluna qədəm qoya biləcəyini vurğulayır.

“Dostoyevskinin ən lirik əsəri” “İdiot” romanının Azərbaycan dilindəki nəşrinə yazılmış ön söz əvəzi məqalədir. Bu məqalənin anonim müəllifi əsərin məzmun xəttini əvvəldən sonadək izləyir, romanın obrazlar qalereyasından Mışkin, Nastasya, Roqojin surətlərinin mahiyyətini açmağa cəhd göstərir. Mışkin məhvə məhkum knyaz sülaləsinin son nümayəndələrindən olub, tədqiqatçı tərəfindən Dostoyevski qəhrəmanları içərisində ən qeyri-adisi kimi qiymətləndirilir. Müəllif özündə mənəvi dəyərləri ehtiva edən bu obrazı, onu əhatə edənlərdən fərqli olaraq, “gözəl insan” (5, 6) adlandırır, çünki o, “təvazökar, səmimi və həssas”, “alçaldılmış və təhqir edilmişlərə şəfqət göstərən, insanlığın sədəti və asayışı xəyalı ilə yaşayan” (5, 6) fərddir. Əsərdə Mışkinin ən düzgün təyiniyi Nastasya Filippovna verərək, onu “mələk”, “ışıqlı ruh” adlandırır. Müəllif Mışkin obrazına dünya ədəbiyyatından Servantesin Don Kixotunu prototip kimi görür, hər iki qəhrəmanın saf mənəviyyat sahibi olduğunu, məzlumların halına yandığını, sevdikləri qadınlara ülvə, təmiz duyğular bəslədiyini söyləyir. Mışkinin sədaqətlə sevdiiyi Nastasya Filip-

povna romanın əsas xarakterlərindən olub, gözəllik timsalıdır. Müəllif onu “son dərəcə mürəkkəb hissiyyatlı və ondan daha çox mürəkkəb fikirli qadın” (5, 9) kimi səciyyələndirir. Gənclikdən qadın ləyaqətinin ləkələnmiş olduğu bu zahiri gözəllik daşıyıcısı, tədqiqatçının təəbirincə, bütün kişilərdən intiqam almaq, onları önündə diz çökdürmək fikrindədir. Mışkinin ona qarşı sevgisinin özəlliyi, Nastasyanın bunu bilərək knyaza rədd cavabı verməsi, müəllifə görə, vacib və diqqətəlayiq məqamlardandır. Romanın bu hissəsini tədqiqatçı “əsərin faciəvi dönüş finali” (5, 10) adlandırır, belə ki, Nastasya Mışkinə ərə getmək əvəzinə Roqojinin ardınca gedir və orada öz ölümünü tapır.

Roqojinin portretini verməzdən əvvəl məqalənin müəllifi Parfyonun Dostoyevski tərəfindən məqsədyönlü şəkildə seçildiyini, onun “səmimi, tez alovlanan, həvəs, şövq və coşğunluqlarının bütün ibtidai tərəvəti təzahür edən sadə təbiətə malik şəxs” (5, 11) olduğuna diqqət çəkir. O düşünür ki, Roqojinin qüsurlu cəhətlərindən ən böyüyü də coşğun ehtirasını və ondan doğan qısqanclığını cilovlaya bilməməsidir ki, bunun nəticəsində o, Nastasya Filippovnanın qatilinə çevrilir. “Dostoyevski bu səxavətli və cəsur təbiətli milli surəti, çox sevdiyi Şekspir qəhrəmanı Otello səpkisində vermişdir” (5, 12), - deyər tədqiqatçı yazır.

Məqalə müəllifi əsərin üç aparıcı qəhrəmanının simasında ədibin bütün yaradıcılığının leytmotivi olan əsas mövzunun “əzab və izzət çəkən insan şəxsiyyətinə qarşı fədakar məhəbbət, şəfqət və əzəmətli fikrini ifadə” (5, 13) edənlərin təsvirini sərgilədiyini qeyd edir. Romanın ideya məzmununun düyün nöqtələrini təyin edən tədqiqatçı onlardan birinin Nastasya Filippovnanın ad günü, digərinin isə knyazla Roqojinin bu gözəllik ilə həsinin cansız, soyuq bədəni önündə dayandıqları səhnə olduğunu bildirir. Müəllif bir fikri də vurğulayır ki, əsərin ilahi gözəlliyin məhvi ilə bitməsi heç vaxt ümitsizlik elementi kimi dəyərləndirilməməlidir, əksinə, bu gözəlliklə qarşılaşan hər kəsin “qəlbində ilahi gözəlliyin izi qalır ki, bu da həmin insanı bəd əməllərdən çəkindirir, ürəyində məhəbbət işığı yandırır” (5, 14). Romançı dünyanı gözəlliyin xilas edəcəyini söyləyəndə məhz bunu nəzərdə tuturdu. “İdiot” romanı məhz bu ideyanı təlqin edən əsər kimi məşhurdur.

Dostoyevskinin növbəti əsəri (“Şeytanlar”) isə bir növ “İdiot” romanının əksidir və tamam əks ideya sərgiləyir. Əgər “İdiot” romanında söhbət gözəllikdən gedirdisə, “Şeytanlar”da aparıcı ideya eybəcərliyin iflası ideyasıdır. “Eybəcərliyin iflası” - Fyodor Dostoyevskinin Azərbaycan dilində üç cildə toplanmış romanlarından sonuncusu, yəni “Şeytanlar” romanına yazılmış giriş məqaləsi belə adlanır. Məqalənin müəllifi M.Qocayev knyaz Mışkinlə Stavrogini qarşı-qarşıya qoyur, birincini daxili gözəlliyin, kamilliyin, xeyirxahlığın, ikincini isə mənəvi eybəcərliyin, şərin təcəssümü kimi qiymətləndirir. M.Qocayev qəhrəmanları belə səciyyələndirir: “Mışkinin müqəddəsliyi onun milli zəminə üzvi şəkildə bağlı olması ilə izah edilir. Stavroginin iblisliyi, eybəcər cinayətkarlığı onun milli zəmindən ayrı düşməsi ilə şərtlənir” (3, 5). Alim əsərin baş qəhrəmanının təyini məsələsinin tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif cür həll edildiyini, onlardan bəzilərinin Nikolay Stavrogini, digərlərinin isə Pyotr Verxovenskini romanın baş qəhrəmanı hesab etdiklərini söyləyir. Bu məsələnin həllində M.Qocayev üstünlüyü Stavroginə verir və onu birmənalı olaraq əsərin baş qəhrəmanı hesab edir. O, Dostoyevskinin də belə düşündüyünü, Stavroginin uzun əsrlərdən bəri Rusiyada mövcud olan dvoryan zümərəsinin təmsilçisi olduğunu, öz şəxsiyyətində və xarakterində rus zadəganının milli ruhunu ehtiva etdiyini söyləyir. “Artıq insanlar”a aid edilən Stavroqin, alimin fikrincə, “nə Allaha inana, nə də birdəfəlik ondan imtina edə bilir... onun qəlbindəki boş qalmış yeri... iblis tutur” (3, 6). Belə insan isə məhvə məhkumdur. M.Qocayev həddindən artıq güclü şəxsiyyət hesab etdiyi bu

qəhrəmana insani hisslərin yad olduğunu, bunun isə onu iblisləşdirdiyini qeyd edir. Onun iblisanə izlədiyi iki intihar səhnəsini alim səciyyəvi hadisə hesab edir. Stavrogin bu bağlamış ürəyini döyünməyə vadar etməkçün kiçik qızçıqazın intiharını soyuqqanlılıqla gözləyir. Bu hərəkət də onu mənən diriltmir, əksinə, özünün intihar etməyinə sövq edir, “bu da onun mənəvi dirilməsinin mümkünsüz olduğunu göstərir” (3, 7).

M.Qocayev əsərin digər iki qəhrəmanını – Kirillov və Şatovun haqlı olaraq Stavroginin ruhi oxşarları kimi qiymətləndirir, onların hər birinin zidd olan iki əks ideyanı daşımalarının səbəbini bunda görür. Kirilov Stavrogindən allahsızlıq, Şatov isə onun əksinə Allaha inam ideyasını mənimsəmişdir. Alim Kirilovun öz ideyasının düzgünlüyünü sübuta yetirmək üçün intihar etdiyini, Şatovun isə xalqa, onun Allahına, milli ruhdakı Tanrı sevgisinə sığındığını söyləyir. Romanın mətninə istinad edən məqalə müəllifi burada digər ideya qurbanının Avropadan Rusiyaya təşrif gətirmiş Pyotr Verxovenski surətinin də romanda öz təcəssümünü tapdığını bildirir. Alimin sözlərinə əsasən, bu insan “rus xalqının daxili, mənəvi, dini səbatlığını” (3, 8) dərk etməmiş, elə buna görə də Rusiyanın məhvinə inanmışdır. Bu məqamda M.Qocayev əsərin epigrafını, həmçinin də ideya qayəsini açaraq bildirir ki, Pyotr Verxovenski və onun kimiləri Rusiyanın bətnindəki şeytanlardır, “İsanın ayaqları altında oturmuş və şeytanlardan azad olaraq sağalmış o xəstə məhz Rusiyadır” (3, 8).

“Şeytanlar”ın Dostoyevski yaradıcılığında ən talesiz əsərlərdən biri olduğunu xatırladan dostoyevskişünas bunun səbəbini romanın həqiqətən də əksinqilabi və antinihilist mahiyyət daşımada, salnaməçi-müəllifin məhz bu ideyaların iflasını qələmə almasında görür.

Dostoyevskinin sonuncu və ən böyük əsəri “Karamazov qardaşları” romanının Azərbaycan dilinə tərcüməsi münasibətilə” məqaləsi bu əsərin ilk tərcüməsinə yazılmış ön söz funksiyasını daşıyır. Məqalənin müəllifi M.Qocayev “Karamazov qardaşları”nı “dahiyanə söz abidəsi” (4, 3) adlandırır, onun dünyanın bir çox dillərinə dəfələrlə çevrildiyini, lakin Azərbaycanda 2004-2009-cu illərdə “Mütərcim” jurnalında hissələrlə, 2010-cu ildə isə ikicildlik şəklində işıq üzü gördüyünü bildirir. Romanın mütərcimi Telman Vəlixanlının əməyini yüksək qiymətləndirən M.Qocayev bu tərcümənin Azərbaycan xalqına, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına böyük töhvə olduğunu söyləyir, onu “ziyalılığımızın, elmimizin, mədəniyyətimizin səviyyəsinin göstəricisi” (4, 3) hesab edir. Romanla Azərbaycan dilində yaxından tanış olmuş alim bu mətnə oxucunun tərcüməçiyə deyil, birbaşa müəlliflə, yəni Dostoyevskiylə üz-üzə qaldığı qənaətinə gəlir. “Dostoyevskinin fikirləri, obrazları, bədii mətni tərcümədə öz adekvat əksini tapmışdır” (4, 3), - M.Qocayev yazır. Belə ki, əsəri orijinalda dəfələrlə oxumuş alim məhz tərcümə variantından “yeni qənaətlər” (4, 5) hasil etdiyini, mütərcimin “bir tərcüməçi kimi doğru yolda” olduğunu qeyd edir.

Məqalədən məlum olur ki, M.Q.Qocayevin “yeni qənaətlər”inin yaranmasında romanın tərcümə variantındakı 8-9-cu kitablarında təsvir edilmiş Mitya Karamazovun xarakteri olmuşdur: “...tərcüməni oxuduqdan sonra məndə Mitya Karamazov xarakteri və aqibəti barəsində, onun ruhi və psixoloji durumu haqqında yeni qənaətlər ortaya çıxdı” (4, 5). Alim bu yeni təəssüratların yaranmasının səbəbini anadilli mətnin oxunuşunda görür və onun təsiri altında Mitya xarakterini tədqiqat obyektinə çevirir, bu qəhrəmanın həyatı və ruhi faciəsinin səbəblərini açıb göstərir. M.Q.Qocayev qeyd edir ki, Mitya qardaşları İvan və Alyoşadan tamamilə seçilir. O, eyni anda həm sevməyə, həm də nifrət etməyə qadirdir, onun yaşayış tərzini xaotik, fikirləri, hissləri qarmaqarışıqdır. Alim bu xarakterin təkamülünü onun həyatda qarşılaşacağı qeyri-adi, faciəvi hadisələrin təsiri altında baş verəcəyini vurğulayır və Mityanın “bir dəyərlər aləmindən, bir hesablaşma sistemindən

digərinə - real həyatdan ruhi həyata” (4, 5) keçid alacağını söyləyir. Mitya real həyatda günahkar olmadığı halda ata qatili kimi mühakimə olunur, ruhi həyatda isə bir qadına qarşı olan nifrət-məhəbbətdən, digərinə olan səcdə-məhəbbətə keçid alır. Bu hadisələr qəhrəmanın ağır məşəqqətlərə məruz qalmasından, onun yerlə göy arasında vurnuxan qəlbindən xəbər verir. “Real dünyanın həqiqətləri ilə ilahi dünyanın həqiqətlərinin toqquşması, ictimai dəyərlərlə insani dəyərlərin qarşılaşması, Dostoyevski romanlarındakı münaqişənin əsasında duran iki əks tərəflər bunlardır” (4, 7). M.Qocayevin fikrincə, “real dünyanın həqiqətlərinin” müdafiəçiləri Ponti Pilat, İvan Karamazov və Mityanı mühakimə edən qanun keşikçiləridirsə, “ilahi dünyanın həqiqətlərini” həyatda bərqərar etməyə səy göstərənlər İsa Məsih, Alyoşa və Mitya Karamazovlardır.

Əsərin ideya məzmununu təşkil edən istintaq səhnələrində, M.Qocayevə görə, Mitya əvvəlki nizamsız hisslərindən azad olur, onun atəşlərində qovrulan qəlbinə sanki su səpilir, o, mənən kamilləşir. Bu yolda Mityaya qəlbinə hakim kəsilmiş məhəbbət dayaq olur. Mityanın Qruşenkaya məhəbbətini alim onu başdan-ayağa dəyişdirən amil kimi qiymətləndirir, Qruşenkayı isə Rusiyanın milli ruhunu özündə ehtiva edən əsil rus qadını adlandırır. Mityanın Qruşenkaya pak, təmiz, məhrəm hisslərindən sonra onun qəlbində Allah sevgisi yaranır və beləliklə də onun həqiqi mahiyyəti aşkara çıxır, o, müti, hamının dərđini özünükü hesab edən, ürəyiyumşaq, bağışlamağı bacaran bir insana çevrilir. Lakin Mityanın roman həyatındakı dəyişikliklər bununla yekunlaşmır. “Sonralar ona gəlib çatacaq fəvqəlinsan ideyası, insanallah ideyası onu sarsıdacaq, çaşdıracaq, şübhəyə salacaq” (4, 11).

Məqalənin sonunda M.Qocayev kiçik qardaş Alyoşanın Mityanı həmişə diqqət mərkəzində saxladığını, onu qoruduğunu izhar edir. Alimin ön sözdəki fikirləri tərcümə mətnini, yəni Dostoyevskinin şah əsəri “Karamazov qardaşları”nı, onun ideyasını dərinədən dərk etməyə imkan verir.

“F.M.Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları”nın Azərbaycan dilinə ilk tərcüməsi” məqaləsi əsərin mütərcimi T.Vəlixanlının qələminə mənsub olub müqəddimə xarakteri daşıyır. 2010-cu ildə yazılmış bu məqalə Azərbaycan dostoyevskişünaslığının müstəqillik illərindəki nailiyyətlərini sadalamaqla, bu istiqamətdə işlərin dörd pillədə yerinə yetirildiyini qeyd etməklə başlayır. Tərcüməçi vurğulayır ki, “Azərbaycan dostoyevskişünaslığının sürətli inkişafı və ədibin əsərlərinə müraciətin intensivliyi xüsusilə də ölkəmizin müstəqillik dövrünə təsadüf edir” (1,12). M.Q.Qocayevin “F.M.Dostoyevskinin xarakterləri və ideyaları” monoqrafiyasını və tərcüməyə yazılmış ön sözünü “Karamazov qardaşları” romanındakı məziyyətləri mənimsəmək üçün yetərli hesab edən tərcüməçi-alim müqəddimədə əsərin geniş təhlilini verməyi gərəksiz sayır. Dahi Dostoyevskinin xalqa, yaratdığı obrazlara sonsuz sevgisindən danışan T.Vəlixanlı romanda “hər kəsin öz həqiqəti, öz yeri, öz dünyası” (1,14) olduğunu qeyd edir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, professor Vəlixanlının fikrincə, Fyodor Karamazov mənəviyyatsız insan, bivec ata, Dimitri, İvan və Alyoşa qardaşları və onların ətrafındakı obrazlar məhvə məhkum XIX əsr feodal-mülkədar Rusiyasının ən fərqli dünyagörüşünü özündə ehtiva edən adamlardır. “Rus cəmiyyətinin iç üzünü və o vaxtkı sosial-ictimai simasını bariz şəkildə əks etdirən möhtəşəm və əvəzolunmaz söz abidəsi” (1,14), - ümumilikdə T.Vəlixanlı “Karamazov qardaşları”nı belə qiymətləndirir.

Tərcüməçi onu xüsusilə qeyd edir ki, romanın tərcüməsinə M.Qocayev başlamış, “Böyük İnkvizitor” (əsərin V kitabının V hissəsi) parçasını Azərbaycan dilinə məhz o çevirmiş və onun məsləhətilə “Karamazov qardaşları” kimi dünya ədəbiyyatı incisi Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Yuxarıda adıçəkilən parça, T.Vəlixanlının bildirdiyi

kimi, öncə “Mütərcim” jurnalında dərc olunmuş, sonra isə romanın tam tərcümə mətninə M.Qocayevin çevirdiyi variantda daxil edilmişdir.

Beləliklə, bu məqalədə latın qrafikasıyla yenidən nəşr olunmuş “Cinayət və cəza” və “İdiot”, Azərbaycan dilində ilk dəfə işıq üzü görüş “Şeytanlar” və “Karamazov qardaşları” əsərlərinə yazılmış giriş məqalələrinə nəzər salındı. Onların Azərbaycanda müstəqillik illərində Dostoyevski əsərlərinin tədqiqi məsələsinin inkişafı yolunda atılmış bir addım olduğu aşkarlandı.

ƏDƏBİYYAT

1. Vəlixanlı T.C. F.M.Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları”nın Azərbaycan dilinə ilk tərcüməsi // F.M.Dostoyevski. Karamazov qardaşları. Roman. 2 cildə. 1-ci cild. Bakı: Mütərcim, 2010, 548 s., s. 12-16.

2. Qocayev M.Q. Cinayət və onun cəzası // Fyodor Mixayloviç Dostoyevski. Seçilmiş əsərləri üç cildə, I cild: Cinayət və cəza. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2009, 589 s., s. 5-11.

3. Qocayev M.Q. Eybəcərliyin iflası // Fyodor Mixayloviç Dostoyevski. Seçilmiş əsərləri üç cildə, III cild: Şeytanlar. – Bakı: “Şərq-Qərb”, 2011, 704 s., s. 5-11.

4. Qocayev M.Q. “Karamazov qardaşları” romanının Azərbaycan dilinə tərcüməsi münasibətilə // F.M.Dostoyevski. Karamazov qardaşları. Roman. 2 cildə. 1-ci cild. – Bakı: Mütərcim, 2010, 548 s., s. 3-11.

5. Dostoyevskinin ən lirik əsəri // Fyodor Mixayloviç Dostoyevski. Seçilmiş əsərləri üç cildə, II cild: İdiot. – Bakı: “Şərq-Qərb”, 2009, 744s., s. 5-15.

РЕЗЮМЕ

В годы независимости в Азербайджане как во многих сферах, так и в литературоведении произошли существенные изменения. Новые издания на латыни произведений мировых классиков, в том числе Ф.М.Достоевского, стали востребованными. Проблема переводов непереуведенных произведений приобрела значимость. На этом поприще заметен неопровержимый труд ведущих достоевскоуедов республики. Среди них можно подчеркнуть как исследования, так и переводы М.К.Коджаева и его наставников. Наша цель – взглянуть на предисловия, написанные в новых изданиях; показать важнейшую роль этих статей в раскрытии сути произведений Достоевского.

SUMMARY

In Azerbaijan's years of independence as in many areas, also in literary happened important changes and progress. New editions on latin of world writers' works also F.M.Dostoyevsky's became actual. Such a problem, as untranslated until nowadays to Azerbaijan language, acquired importance. Here we can see an irrefutable work of great Dostoyevsky's criticism of republic. Among them, we should emphasize as researches, also translations of M.K.Kodjayeу and his mentors. Our purpose is to glance at foreword written in the new editions, to show the role of these articles in revealing of content of Dostoyevsky's works and their meanings.